

Rapport

Vår sydligste provins – fortellingen om Dronning Maud Land

Av Odd Gunnar Skagestad

Ut på tur: med dronningfølge i isødet

Den 11. februar 2005 skulle bli en merkedag i norsk polarhistorie: Etter nær ni timer i et av Forsvarets Hercules transportfly landet dronning Sonja og hennes følge mykt og trygt på den norske storflyplassen i Antarktis. Aldri før hadde en norsk kongelig besøkt Dronning Maud Land – vår sydligste provins. Begivenheten ble fulgt med betydelig interesse i media, som i sine reportasjer kunne ta i bruk uttrykk som «en historisk markering av polarnasjonen Norge» og «nasjonens største, dyreste og mest prestisjetunge svipptur til Antarktis», samt flette inn frilynte observasjoner med et lettere surrealistisk anstrøk.¹ Et kostbart PR-jippo med eksotisk setting, iscenesatt av geskjeftige operatører for å mane frem en virtuell virkelighet med ekko fra en i dobbelt forstand fjern fortid? Resirkulering

av våre polarmyter, som i synergi med det tidsriktige bildet av et moderne høyteknologisamfunn og den humanitære stormakt skulle gi frisk næring til vårt nasjonale mantra om at det er typisk norsk å være god?

Den forestillingen som utspilte seg der nede i isødet må likevel forstås i et dypere perspektiv enn det som mediebildets flyktige og flimrende kontekstualitet kan fremby. Foranledningen for begivenheten var åpningen av forskningsstasjonen «Troll». Stasjonen med det angivelig heilnorske navnet hadde i og for seg eksistert siden begynnelsen av 1990-tallet. Det nye var oppgradering av anlegget og omlegging til permanent helårsdrift: Norges første helårs forskningsstasjon i Antarktis på 45 år. Dermed hadde Norge på ny inntatt sin hevdvunne plass i første rekke blant verdens polarnasjoner.

Norge er det eneste land som gjør krav på landområder i begge av Jordens polarområder – i Arktis og Antarktis. Historien om hvordan og hvorfor Dronning Maud Land ble lagt under norsk statshøyhet, er et lite påaktet og for mange nærmest ukjent kapittel i historien om Norges virksomhet i polarområdene. Omstendighetene omkring selve annekseringen 14. januar 1939 er samtidig krøniken om et spennende storpolitisk drama med Norge i hovedrollen. Det er fortellingen om hvordan norske myndigheters besluttsomhet i en gitt situasjon plutselig skulle bli utslagsgivende i spillet om Sydpolkontinentets status. I så

måte gjør det seg imidlertid gjeldende enkelte feiloppfatninger og misforståelser, som det kan være grunn til å korrigere. Fortellingen om Dronning Maud Land er en viktig del av vår historie – den både behøver og fortjener å repeteres.

*På sporet av den tapte tid: britisk hegemoni og norsk foretaksomhet*²

Ved inngangen til det 20. århundre var hele Antarktis – iskontinentet såvel som øyer og hav utenfor – fortsatt alment betraktet som herreløst område (*terra nullius*). Omslaget kom med hvalfangstepoken hvor norske interesser skulle innta førerretten, en epoke som ble innledet i 1904 da C.A. Larsen opprettet hvalstasjonen i Grytviken på Syd-Georgia. Kort etter inntraff den norsk-svenske unionsoppløsningen, og de rettslige og politiske forholdene med hensyn til Antarktis og øyene i Syd-Ishavet ble straks et hett spørsmål for det ferske norske utenriksstyret. I spørsmål av en slik art falt det naturlig at man rådspurte seg hos verdensmakten Storbritannia, som i manges øyne også var den ledende polar-makt. Etter å ha grunnet på saken i over et år, fant britene i 1907 å kunne besvare den norske forespørselen med å bekrefte at Syd-Georgia, Syd-Orknøyene, Syd-Shetlandsøyene og Graham Land tilhørte Storbritannia. Den norske sendemann i London, Fridtjof Nansen, måtte resignert konstatere at «Den Britiske Regjeringens Opfatning af South Shetlands som britisk Territorium er af mig blit indrapportert til Udenrigsdepartementet i Kristiania, som ikke har gjort nogen Modforestilling, hva der visselig heller ikke vilde nyttet til noget».³

De norske henvendelsene skulle få som konsekvens at Storbritannia – som den første stat – ved forordninger i 1908 og 1917 foretok formelle anneksjoner i Antarktis. Norge reiste ingen innsigelser, og måtte dermed anses i alle fall *de facto* å ha anerkjent den britiske suverenitet over «Falkland Islands Dependencies», som det britiske kravområde i Vest-Antarktis ble kalt.

For ettertiden kan det synes sært at det måtte en troskyldig norsk forespørsel til for at de britiske myndigheter skulle komme til bevisst erkjennelse av at disse enorme områ-

dene var deres egne besittelser. Men dette var i den imperialistiske epokes overmodne fase hvor «Rule Britannia» var det rådende mantra. For Norge var det uaktuelt å føre noen anneksjonspolitik i Antarktis i denne perioden. Norges politikk – som var basert på hensynet til hvalfangstnæringen – gikk i sin praktiske utforming ut på at man forholdt seg til Storbritannia og de britiske disposisjoner, og søkte å gjøre det beste ut av de rammebetingelser og det handlingsrom som dette innebar.

I 1923 gjentok historien seg, da norske hvalfangere innledet en ny epoke med pelagisk fangst på nye felter i Rosshavet. Ingen hadde fremsatt offisielle krav på landet innenfor, som derfor måtte være å anse som herreløst. Hvalfangerne søkte imidlertid med UD's støtte for sikkerhets skyld om britisk konsesjon for å drive fangst i Rosshavet.⁴ Nok en gang skulle de norske henvendelsene føre til britiske territorialkrav. Anneksjonen gjaldt denne gang området syd for 60° S. mellom 160° Ø. og 150° V., som fikk navnet «Ross Dependency». Som et uttrykk for den interne arbeidsfordeling innenfor det britiske imperium ble den nye besittelsen underlagt New Zealand, som den gang hadde status som selvstyrt britisk dominion. Anneksjonen førte til en langtrukken norsk/britisk noteveksling, hvor man fra norsk side uttrykte forbehold for eventuelle uopplagede øyer innenfor den annekterte sektoren, samt for områder som var blitt oppdaget og tatt i besittelse for Norge av Roald Amundsens Sydpolekspedisjon. Notevekslingen opphørte i 1929 uten at partene hadde oppnådd å komme frem til prinsipiell enighet. Det *virkelige* forhold var imidlertid at de britiske krav ble akseptert *de facto* fra norsk side. Når det gjaldt hvalfangsten, innførte New Zealand lisensbestemmelser som ble håndhevet også på det åpne hav. Norske protester mot dette forholdet ble omsider tatt til følge da britene i 1929 vedgikk at hvalfangstbestemmelsene i Ross Dependency kun gjaldt innenfor tremilsgrensen.⁵

På Imperiekonferansen i London i 1926 ble det vedtatt en resolusjon som «fastslo» at visse deler av Antarktis tilhørte Storbritannia i kraft av at de (faktisk eller angivelig) var oppdaget av briter. «Ønskelisten» omfattet svære strekninger som alment hadde vært betraktet som herreløst land, og inkluderte

praktisk talt hele Øst-Antarktis, bortsett fra en smal sektor som Frankrike i 1924 hadde annektert mellom 142° og 136° Ø. (Adélie Land). Resolusjonen kunne knapt sies å ha samme folkerettslige gjennomslagskraft som en formell annekasjon, men var en viktig programerklæring som klart tilkjennegav det britiske verdensrikets politiske ambisjoner i Antarktis. Som sådan fikk den også følger for Norges stilling i denne del av verden.

Anneksjonslinjen: Bouvetøya og Peter I's Øy

I 1927 inntraff et linjeskifte i norsk Antarktispolitikk. Mens man hittil hadde forholdt seg reaktivt og – når det kom til stykket – resignert overfor den britiske hegemoniadferd, slo man nå inn på en proaktiv kurs som i sin konsekvens medførte at også Norge skulle få status som kravhaver og eiendomsbesitter i syd.

Det begynte med at hvalfangstrederen Lars Christensen utrustet den første av det som skulle bli en serie av spektakulære ekspedisjoner til Antarktis, – de såkalte «Norvegia»-ekspedisjonene. Med hjemmel i fullmakt fra den norske regjering til å annektere nytt land som måtte påtreffes, og som ikke allerede var okkupert av noe annet land, tok «Norvegia» 1. desember 1927 Bouvetøya i besittelse som norsk eiendom. Med beliggenhet på 54° 25' S. og 3° 21' Ø. kan øya trygt betegnes som «verdens ensomste sted» for så vidt som det er det sted på kloden som ligger lengst unna noen annen øy eller fastland.⁶ Øya hadde vært oppdaget allerede i 1739, men ingen stat hadde ennå funnet på å gjøre krav på den. Okkupasjonen ble 19. januar 1928 meddelt den britiske regjering i en note, som det britiske utenriksministeriet dagen etter bekreftet – uten protest – å ha motatt. Den 23. januar ble okkupasjonen formelt stadfestet ved kgl. resolusjon, som fastslo at Bouvetøya var blitt lagt under norsk suverenitet. Dermed hadde Norge slått inn på annekasjonslinjen i Antarktis.

Fullt så problemfritt som man vel kunne ha håpet, skulle det likevel ikke bli. Den 20. februar bestred utenriksminister Austen Chamberlain den norske annekasjonen og hevdet at Storbritannia hadde rett til Bouvet-

øya. Tvisten ble imidlertid løst på en måte som man i ettertid må kunne betegne som en veritabel hestehandel. Etter diplomatiske underhåndskontakter erklærte den norske regjering i et PM til den britiske regjering 14. november 1928 at «The Norwegian Government have not sufficient knowledge of the basis upon which are founded the British claims to each one of the territories which the last Imperial Conference asserted to be British. The Norwegian Government however are prepared to express their willingness to refrain from occupying any land within these territories». Den norske erklæringen førte til at den britiske regjering 19. november offisielt trakk sitt krav på Bouvetøya til fordel for Norge. «Hestehandelen» innebar således at Norge oppnådde britenes anerkjennelse av Norges suverenitet over Bouvetøya, mens Storbritannia på sin side oppnådde at Norge fraskrev seg retten til eventuelle fremtidige krav i enorme herreløse og på den tid til dels ennå oppdagede områder på det antarktiske fastlandet.

Ved lov av 27. februar 1930 ble det fastslått at Bouvetøya var underlagt norsk suverenitet med status som «biland». På dette tidspunktet var Norge allerede igang med nok et annekasjonsforetagende i Syd-Ishavet: Den 2. februar 1929 hadde «Norvegia»-ekspedisjon nummer to okkupert Peter I's Øy på 68° 50' S. og 90° 35' V. i Vest-Antarktis. Øya ble lagt under norsk statshøyhet som «biland» ved kgl. kunngjøring 1. mai 1931. Anneksjonen av Peter I's Øy ble notifisert utenlands, og ble anerkjent av Storbritannia 6. august 1931. Den ble heller ikke bestridt av noen annen fremmed stat, og ved lov av 24. mars 1933 ble det stadfestet at Peter I's Øy var underlagt norsk suverenitet som «biland».

Spillet om Øst-Antarktis 1929–39

Frankrikes annekasjon i 1924 av Adélie Land mellom 142° og 136° Ø. berørte ikke norske interesser og førte heller ikke til noen internasjonal kontrovers forøvrig. Bortsett fra denne smale sektoren forble hele Øst-Antarktis mellom 160° Ø. og 20° V. herreløst land, selv om britene på Imperiekonferansen i 1926 hadde tilkjennegitt prioritetskrav på

størstedelen av dette området. Fra 1929 ble Øst-Antarktis gjenstand for intensivert utforskning, særlig fra norsk og britisk/australsk side, ved henholdsvis «Norvegia»- og «Discovery»-ekspedisjonene. Faren for norsk-britisk interessekonflikt pga. de fullmaktene som ekspedisjonene hadde fått for å legge grunnlag for anneksjonskrav, ble drøftet i en samtale 21. desember 1929 mellom stats- og utenriksminister Mowinckel og den britiske sendemann i Oslo. Mowinckel viste her til at Norge hadde respektert uttalelsen fra Imperiekonferansen av 1926 og at han derfor ikke fryktet noen norsk-britisk interessekollisjon, samtidig som han fremhevet at Norge tok avstand fra det såkalte «sektorprinsippet» som eventuelt grunnlag for territorialkrav i polartraktene.

I løpet av de neste årene oppdaget, utforsket, kartla og navnsatte «Norvegia»-ekspedisjonene store områder i Antarktis, spesielt kyststrekningene Kronprinsesse Märtha Land fra 17° V. til 5° Ø.; Prinsesse Astrid Land fra 5° til 20° Ø.; Prinsesse Ragnhild Land fra 20° til 34° Ø.; Prins Harald Land fra 34° til 40° Ø.; og Dronning Maud Land (senere kalt Kronprins Olav Land) fra 40° til 45° Ø. (Navnet *Dronning Maud Land* ble først senere fellesbetegnelse på disse fem områdene.) Videre kartla og navnsatte «Norvegia»-ekspedisjonene vidstrakte områder lenger øst, innenfor de områdene som man hadde lovet britene å holde seg unna (Enderby Land, Lars Christensen Land, Kong Leopold og Dronning Astrid Land, samt Ingrid Christensen Land). En rekke okkupasjoner ble foretatt med hjemmel i generell bemyndigelse som regjeringen hadde gitt. Regjeringen fant imidlertid i denne omgang ikke å kunne stadfeste de okkupasjonene som «Norvegia» hadde foretatt. Noen norsk anneksjon på det antarktiske fastland fant således – enn så lenge – ikke sted.

Derimot ble det utvist fornyet og forsterket aktivitet – for ikke å si aktivisme – fra britisk side: Den 7. februar 1933 ble alle øyer og landstrekninger innen en sektor syd for 60° S. mellom 160° og 45° Ø. med unntak av Adélie Land (ialt over 40 prosent av den samlede antarktiske landmassen) annektert. Det ble samtidig meddelt at området ville bli lagt under Australia, et tiltak som ble effektivert ved australsk lovvedtak i juni 1933 om opprettel-

sen av det såkalte «Australian Antarctic Territory». Anneksjonen ble begrunnet med britiske oppdagerrettigheter og med behovet for regulering av hvalfangsten for å beskytte bestandene mot overbeskatning. For *norske* interesser innebar det australske sektorkravet – som delvis omfattet land som var oppdaget og kartlagt av nordmenn – en økt antatt fare for at norsk virksomhet i de utenforliggende farvann kunne bli underlagt restriksjoner fra fremmede stater.

Anneksjonen førte til at den norske regjeringen tok et forsiktig initiativ overfor britene. I et memorandum 26. januar 1934 reiste man – for første gang i offisiell kontekst – spørsmålet om en mulig norsk anneksjon i sektoren mellom Falkland Islands Dependencies og Australian Antarctic Territory. I sin svarnote 23. oktober 1934 oppfordret Storbritannia indirekte Norge til å gå til anneksjon («... His Majesty's Government in the United Kingdom recognise the special interests of Norway in the Antarctic ...»). I et memorandum av 15. november ble den britiske holdningen – og dermed også Norges handlingsrom – ytterligere klarlagt. Det syntes nå å være ryddet klar bane for Norge til å gå til anneksjon på det antarktiske fastlandet. Da saken ble fremmet i UD i 1936, foretrakk imidlertid utenriksminister Koht å stille saken i bero så lenge man hadde andre og viktigere spørsmål å håndtere i forholdet til Storbritannia. I 1938 dukket spørsmålet opp påny – denne gang på bakgrunn av rykter om at Sovjetunionen planla en ekspedisjon med sikte på å okkupere en del av Antarktis. Ryktene var visstnok grunnløse, men tilskyndet likevel Koht til å påny å sondere Storbritannias holdning. Spørsmålet om et eventuelt norsk krav ble derfor igjen drøftet underhånden med britene, som fremdeles stilte seg velvillige.⁷ I desember samme år inntraff imidlertid en episode som skulle forandre hele situasjonen – herunder også modalitetene for norsk handling.

En ny provins til landet lagt

Nøkkelskikkelsen i det drama som kom til å resultere i den norske anneksjonen av Dronning Maud Land, var stifteren og den mangeårige leder av Norges Svalbard- og Ishavs-

undersøkelser (forløperen for Norsk Polarinstutt), dosent Adolf Hoel. Hoel var en sentral aktør og drivkraft i såvel norsk polarforskning som norsk polarpolitikk i hele mellomkrigstiden. Hoel hadde også gode tyske kontakter. Hans medlemskap i Nasjonal Samling og det samarbeid med den tyske okkupasjonsmakt som dette innebar, skulle senere bli hans ulykke. Hoels bruk av sine tyske kontakter i 1938 og hans oppfølging overfor den norske regjering satte imidlertid på avgjørende vis regjeringen i stand til å avverge et tysk initiativ, som i sin konsekvens kunne ha satt Norges posisjon i Antarktis over styr. Historien om hvordan Hoel kom under vær med de tyske planene, er fortalt inngående annet steds – blant annet av Hoels testamentfullbyrder Paul Røer – og skal ikke gjenfortelles her.⁸ Det springende punkt er at det lyktes Hoel å få rede på at en tysk ekspedisjon 17. desember hadde avgått med katapultskipet «Schwabenland» med kurs for Antarktis. Saken var omgitt med den største hemmelighet, men ut ifra omstendighetene og de opplysninger som var tilflytt ham, kunne Hoel slutte at ekspedisjonens destinasjon var det samme område som Norge hadde hatt planer om å ta i besittelse. Hoel varslet 22. desember den norske regjering (UD), som heller ikke hadde vanskeligheter med å se at ekspedisjonens mest sannsynlige formål var å gjøre krav på land innenfor den norske interessesfære. Den utviklingen som nå var på gang, krevde rask handling. På et møte 5. januar 1939 med deltagelse fra regjeringen (statsminister Nygaardsvold, utenriksminister Koht og handelsminister Madsen), UDs embetsverk, interesserte instanser og sakkyndige, rådet enighet om at Norge burde gå til annekasjon. Etter å ha nølt i innpå seks år, handlet regjeringen nå raskt og besluttomt. Slik gikk det til at det aktuelle området ved kgl. resolusjon den 14. januar 1939 – bare noen få dager før «Schwabenland»-ekspedisjonens ankomst til Antarktis – ble trukket inn under norsk stats-høyhet. Utenriksdepartementets innstilling, som ble ført i pennen av utenriksminister Koht personlig, hadde følgende ordlyd:

Kongen samtykker og skriv under eit framlagt utkast til kongeleg kunngjering om at den parten av fastlandsstranda i Antarktis som tøyser seg ifrå grensa for Falkland

Island Dependencies i vest (grensa for Coats Land) til grensa for Australian Antarctic Dependency i aust (45 grader austleg lengd) med det landet som ligg innafor denne stranda og det havet som ligg innåt, blir dregen inn under norsk statsvelde.

Med dette var annekasjonen – som hadde vært på trappene i en årrekke – et fullbyrdet faktum. Dette innebar at et kapittel i norsk polarhistorie kunne lukkes, samtidig som det også kan sies at det er her den *egentlige* fortellingen om Dronning Maud Land begynner. I første omgang dreier denne seg om annekasjonens umiddelbare følger og etterspill, – en fortelling med elementer som også i dag kan synes spennende nok.

Innholdet av den kongelige resolusjonen av 14. januar 1939 ble straks notifisert overfor de aller fleste land som Norge hadde forbindelse med. For Det britiske samveldes vedkommende ble notifikasjon sendt til London, sammen med en note hvor den norske regjering anerkjente grensene for Australian Antarctic Dependency som angitt i «Order-in-Council» av 7. februar 1933. Fra de fleste stater ble den norske notifikasjonen besvart uten kommentarer. Storbritannia besvarte imidlertid 1. september 1939 den norske notifisering med uttrykkelig anerkjennelse i følgende ordelag: «I have the honour to state, for the information of your Government, that His Majesty's Governments in the United Kingdom, the Commonwealth of Australia and New Zealand recognise Norwegian sovereignty over the territory in question». I den britiske noten foreslo man videre generøst at grensen for det norske området ble fastsatt til 20° V., hvilket ble godtatt av Norge. I det norske vedtaket av 14. januar hadde områdets vestgrense vært definert noe vagere («... grensa for Coats Land»), da den norske oppdagerprioritet bare gikk til 17° V.

Fire stater – USA, Chile, Sovjetunionen og Tyskland – avgav svar som uttrykte reservasjon eller avvisning av den norske annekasjonen: I sin svarnote 16. januar 1939 reserverte USA alle rettigheter som USA eller dets borgere måtte ha i området. Chile tok forbehold med hensyn til rettigheter som den chilenske regjering måtte gjøre gjeldende. Sovjetunionen svarte 27. januar 1939 at den norske annekasjonen var ulovlig og at Sovjetunionen

reserverte sitt syn vedrørende statstilhørigheten av dette territoriet, som man hevdet var oppdaget av russiske sjøfolk.⁹

Under omstendighetene måtte nødvendigvis Tysklands respons være av spesiell interesse. På dette punkt gjør det seg åpenbart gjeldende en del feiloppfatninger. I sin fremstilling anfører således Paul Røer følgende:¹⁰

Okkupasjonen utløste straks noen tyske kommentarer, hvor det ble fremholdt at riktignok hadde man kjent til norske planer om okkupasjon, men da det var gått så lang tid uten at noe var gjort, hadde Tyskland gått ut fra at Norge hadde oppgitt dette. Den tyske ekspedisjonen foretok betydelig utforskning og kartlegging, men den tyske regjering avsto fra noen formell protest, eller okkupasjon.

Samme oppfatning tilkjennevis likeledes av polarhistorikeren Susan Barr:¹¹

The German expedition explored and mapped from the air a large part of Dronning Maud Land and named it «Neu Schwabenland», although the report showed that they never touched land. No German occupation was, however, announced and the Norwegian occupation was accepted (just over a year before Norway itself was occupied by Germany!).

Disse beskrivelsene av den tyske respons er ikke korrekte. Tysklands svar innebar en blank avvisning av den norske annekasjonen. At flyene fra «Schwabenland» hadde droppet et større antall hakekorsflagg over området, var et klart uttrykk for de tyske hensikter, uten at dette i seg selv nødvendigvis burde tillegges avgjørende vekt. Det er imidlertid vel dokumentert at Tyskland, etter «Schwabenland»-ekspedisjonens tilbakekomst i august 1939, utstedte et dekret om opprettelse av en «tysk antarktisk sektor» mellom 4° 59' og 16° 30' Ø. Det tyske kravområdet, som fikk navnet «Neu-Schwabenland», lå i sin helhet innenfor det området som Norge hadde annektert.¹² Den konflikten som de innbyrdes motstridende krav innebar, ble imidlertid eliminert ved Tysklands nederlag i 2. verdenskrig, og kravet på «Neu-Schwabenland» er senere

ikke blitt reist offisielt fra tysk side. På nyere tyske kart over Antarktis figurerer riktignok navnet «Neu-Schwabenland» på prominent plass i hjertet av Dronning Maud Land (uten at det her skal spekuleres over hvilken betydning dette eventuelt må kunne tillegges).

I tilbakeblikk er det et helhetsinntrykk at norske okkupasjoner i polarområdene kun ble fulgt opp med anneksjoner i de tilfellene hvor den norske regjering kunne være trygg på å ha full ryggdekning i det internasjonale samfunn, slik at man ikke utsatte seg for konflikter med andre stater. Forsåvidt fremstår annekasjonen i 1939 som noe i retning av et grensetilfelle, hvor situasjonen likevel tilsa at en viss dristighet var på sin plass. Om den storpolitiske betydningen av Norges annekshjonshandling har det – noe pompøst, men ikke helt uten kontekstuell realisme – blitt anført at «Det er neppe tvil om at Hitler her ble påført sitt første nederlag i sin raskt fremadskridende okkupasjonspolitikk».¹³

Vedtaket 14. januar 1939 betydde et nytt linjeskifte i norsk polarpolitikk, – at Norge nå slo inn på annekshjonslinjen også for det antarktiske fastlandets vedkommende. Forøvrig innebar annekshjonen og de reaksjoner denne avstedkom internasjonalt:

- at Norge hadde etablert et *modus vivendi* med Det britiske samvelde, noe som praktisk talt oppløste det norsk-britiske spenningsfelt som hadde bestemt modalitetene for norsk politikk i Antarktis gjennom hele perioden 1905–1939; og
- at forholdet til andre makter utenfor Det britiske samvelde for alvor fikk betydning for norsk Antarktis-politikk.

Dronning Maud Lands statsrettslige stilling

Forholdet til andre aktører – utenfor Det britiske samvelde – skulle bli en stadig mer følbar faktor i norsk Antarktis-politikk i årene etter 2. verdenskrig, både i forbindelse med de internasjonale prosesser vedrørende spørsmålet om hele det antarktiske kontinentets politiske og folkerettslige status, og i forbindelse med den hjemlige håndtering av spørsmålet om Dronning Maud Lands statsrettslige status. Disse to problemstillingene hang nøye

sammen. Kort fortalt skulle behandlingen av Dronning Maud Lands stilling bli avgjørende påvirket av to eksterne faktorer:

Et amerikansk initiativ i 1948 om internasjonalisering av Sydpolkontinentet («condominium-forslaget»). Norge stilte seg klart avvisende til dette initiativet. Sakens sensitive karakter – som ble aksentuert ved andre internasjonale spenningsforhold (Den «kalde krigen» i øst/vest-forholdet, konflikten mellom Storbritannia og Argentina over deres krav i Antarktis) – førte imidlertid til at regjeringen i en årrekke utsatte spørsmålet om å bringe orden i Dronning Maud Lands statsrettslige status.

Det Internasjonale Geofysiske År (International Geophysical Year, fork. IGY), – et verdensomspennende arrangement for innsamling av vitenskapelige data som varte fra 1. juli 1957 til 31. desember 1958. På bakgrunn av de internasjonale uoverensstemmelsene som hersket med hensyn til suverenitetsforholdene i Antarktis, ble det – for å sikre full frihet for forskerne i området – makt-påliggende for IGYs planleggere å unngå politiske komplikasjoner. Partene kom derfor underhånden til en forståelse om at intet som ble foretatt i forbindelse med IGY skulle ha noen innvirkning på suverenitetsforholdene i Antarktis. Dette «gentlemen's agreement» kunne riktignok ikke anses som bindende for de respektive regjeringer, men skulle likevel bli et viktig grunnlag for det faktiske forskningssamarbeid som kom istand under IGY.¹⁴

For Norges del kom man etterhvert til at spørsmålet om Dronning Maud Lands statsrettslige stilling burde bringes i orden før IGY tok til. Den 21. juni 1957 ble lov om endring i lov av 27. februar 1930 om Bouvetøya og Peter I's Øy sanksjonert. Dermed fikk også Dronning Maud Land til syvende og sist formell status som norsk biland, – drøyt atten år etter at Norge hadde annektert territoriet.

IGY-samarbeidet skulle også utløse en prosess som i sin tur resulterte i inngåelsen av *Antarktistraktaten*, – en særegen og nyskapende internasjonal avtale som ble undertegnet 1. desember 1959 og som trådte i kraft 23. juni 1961. Antarktistraktaten etablerte et internasjonalt samarbeidsregime som betydde en kvalitativt ny epoke i verdensdelens historie. Selve bærebjelken i samarbeidet er

traktatens artikkel IV, som fastslo at intet i traktaten skulle tolkes som noen oppgivelse av tidligere fremsatte krav, eller som noen endring i noen av traktatpartenes rettigheter eller holdninger til suverenitetsspørsmålene, ei heller skulle nye krav kunne fremsettes. Hele denne problematikken ble med andre ord så å si «lagt på is».¹⁵ For Dronning Maud Lands vedkommende (likesom for andre lands territoriale krav i Antarktis) kom dette til å innebære at intet er forandret siden Antarktistraktatens inngåelse med hensyn til den politiske og folkerettslige status. Heller ikke har norske myndigheter i løpet av denne perioden truffet noen vedtak eller tiltak som på noen måte har medført noen endring i bilandets statsrettslige stilling.

Tilbake til fremtiden: sektorprinsippet

En sak som har fulgt Dronning Maud Land gjennom hele bilandets historie, og som stadig synes å pirre publikums interesse, er forholdet mellom Dronning Maud Lands avgrensning og det såkalte «sektorprinsippet».

I februar/mars i år kunne man i *Aftenposten* se et nytt tilløp til en offentlig debatt om dette spørsmålet. De utløsende ord var å lese i Paul Rørs kronikk 26. februar, hvor det om Dronning Maud Lands utstrekning sydover ble anført at «I prinsippet strekker det seg til Sydpolen». En innsender siterte fra teksten i den kongelige resolusjonen fra 1939, og kunne opplyse at i Kunnskapsforlagets Norgesatlas er sektorgrensen fra Dronning Maud Land tegnet frem til den 80. og stiplede til den 85. breddegrad.¹⁶ Etter å ha bemerket at man ikke finner noen kart i nyere atlas hvor grensen mot syd er inntegnet, stilte innsenderen spørsmålet «Hvor går grensen?». Vel et betimelig spørsmål, selv om den refererte fremstilling fra Kunnskapsforlagets atlas knapt burde forstås som annet enn karttegnerens forsøk på å anskueliggjøre den omstendighet at det ikke finnes noen definert avgrensning å tegne inn.

En senere innsender gjengav et utsagn fra en britisk representant, som hadde kunnet avsløre at «... grunnen til at Norge bare krevet kyststripen i Antarktis, var en skjult dagsorden i norsk UD. Man ønsket ikke å kreve sektor i Antarktis fordi dette ville svekke vårt

krav om midtlinje i Arktis. Han mente forøvrig at Norge ikke kunne lure andre enn sin egen befolkning med dette fikenbladet.»¹⁷

Å tale om en «skjult dagsorden i norsk UD» lyder passe konspiratorisk og suspekt, og kunne kanskje derfor være en spennende hypotese? Hypotesen savner imidlertid grunnlag i de faktiske forhold som gjelder Dronning Maud Lands avgrensning og Norges holdning til det såkalte «sektorprinsippet». Den reelle sammenhengen som her foreligger, er kurant nok, og har aldri vært lagt skjul på av norske myndigheter. Den politikken som Norge har ført i så henseende, går imidlertid adskillig lenger tilbake enn til det som innsenderen omtaler som «vårt krav om midtlinje i Arktis».

Et forvarsel om problemet kom allerede i 1907, da Canada erklærte at landet hadde krav på alt land og alle øyer innenfor en arktisk sektor mellom meridianene fra henholdsvis vestligste og østligste punkt av Canadas landterritorium og helt opp til Nordpolen. Som begrunnelse lanserte man den avgrensingsmetode som senere er blitt kjent ved betegnelsen sektorprinsippet. Dette ble knesatt offisielt av den canadiske regjering i uttalelser 1. og 10. juni 1925 av landets innenriksminister Stewart.¹⁸ I Norge likte man dårlig det canadiske kravet, da det uten videre inkluderte store områder som Otto Sverdrup hadde oppdaget, kartlagt og tatt i besittelse for Norge under sin ekspedisjon i årene 1898–1902. Forøvrig var Norges holdning prinsipielt begrunnet: Etter norsk syn, og i samsvar med tradisjonell folkerett, måtte oppdagerprioritet og effektiv okkupasjon være de primære kriterier for landnåm i polartraktene, – ikke hvilke vilkårlige streker man kunne trekke på globusen i forhold til polpunktens plassering. Canadas krav utløste en noteveksling mellom Oslo og London, med det resultat at Norge 8. august 1930 formelt anerkjente Canadas overhøyhet over Sverdrup-øyene. I den norske noten ble det imidlertid uttrykkelig slått fast at anerkjennelsen ikke innebar noen anerkjennelse av sektorprinsippet.¹⁹ «... my Government is anxious to emphasize that their recognition of the sovereignty of His Britannic Majesty over these islands is in no way based on any sanction whatever of what is named 'the sector principle'.»

Norges problemer med sektorprinsippet ble ytterligere forsterket ved det sovjetiske dekret av 15. april 1926, da Sovjetunionen på samme måte som Canada gjorde krav på alt land og alle øyer innenfor en arktisk sektor avgrenset av meridianene for østligste og vestligste punkt av fastlandsterritoriet.²⁰ Kravet førte til at norske selfangere ble utestengt fra sine tradisjonelle fangstfelter ved Franz Josef Land. Norge protesterte offisielt (note 19. desember 1928), uten at dette førte frem.

For Norge var analogien mellom de *nordlige* og de *sydlige* polarområdene en bærebjelke i en helhetlig og konsistent doktrine. Det var ingen tilfeldighet når stats- og utenriksminister Mowinckel allerede i sin foran omtalte samtale med den britiske sendemann 21. desember 1929, fastslo at Norge tok avstand fra sektorprinsippet, i syd såvel som i nord. Da det ble aktuelt å annektere land på det antarktiske fastland, var derfor motstanden mot sektorprinsippet et forlengst innarbeidet element i Norges polarpolitiske overveielser. Regjeringen var ytterst bevisst på dette, og det var en vel gjennomtenkt ordlyd som utenriksminister Koht benyttet da han definerte det annekterte området som «... fastlandsstranda i Antarktis ... med det landet som ligg innafor denne stranda og det havet som ligg innåt ...», uten å angi noen avgrensning sydover mot Sydpolen. På denne måten markerte man at den norske delen av Sydpollandet – til forskjell fra andre staters kravområder – ikke utgjorde noen sektor.

Men hva med forholdet til det som omtales som «vårt krav om midtlinje i Arktis»? Det siktes her øyensynlig til de forhandlinger om avgrensningsspørsmålet i Barentshavet som Norge siden 1970 har ført med Sovjetunionen og senere Russland, – en sak som ennå ikke er sluttført. Også her har Norge fulgt en konsekvent kurs. Fra sovjetisk/russisk side har man argumentert ut ifra sektordekretet fra 1926, mens man fra norsk side har lagt prinsippene fra Kontinentalsokkelkonvensjonen av 1958 til grunn.²¹ Denne fastslår at avgrensning i slike saker primært skal fastsettes ved avtale mellom partene, subsidiært – i mangel av slik avtale – at grensen skal følge den linjen som ligger i lik avstand fra de to statenes kystlinjer (den såkalte «likeavstands-linjen», populært om enn noe upresist gjerne kalt «midtlinjen»). At Norge også i denne

sammenheng har fastholdt sin prinsipielle motstand mot sektorprinsippet, burde ikke forbause noen.

At også andre land forlenget hadde fått med seg poenget med den manglende avgrensning av Dronning Maud Land mot syd, ble bekreftet da Postverket i 1957 utgav en serie på tre frimerker i anledning av Det Internasjonale Geofysiske År (IGY). Ett av frimerkene gjengav et kart over det antarktiske kontinent med Dronning Maud Land inntegnet som en iøynefallende sektor med topp-punkt på Sydpolen. Dette førte til at norsk UD fikk henvendelse fra utenlandske ambassader i Oslo med spørsmål om Norge nå hadde oppgitt sin motstand mot sektorprinsippet, – hvilket jo ikke var tilfellet.

Norges ikke-erklærte av sektorprinsippet er et solid og veletablert faktum. Et annet spørsmål er hvorvidt det også for fremtiden vil tjene noen hensikt å tviholde på forestillingen om at Dronning Maud Land ikke har noen fast avgrensning sydover – det være seg i prinsippet eller i praksis. Problemstillingen er uansett uaktuell i forhold til «Troll»-stasjonen, med dennes beliggenhet på 72° S., dvs. hele 2000 km fra Sydpol-punktet.

Hverken dette eller eventuelle andre politisk pregede spørsmål kom til å stå i fokus i forbindelse med besøket av dronning Sonja og hennes følge til Norges sydligste utpost. For det hjemlige publikum bidro utvilsomt medias reportasjer – ikke minst de direkte-sendte fjernsynsoverføringene – til å gi dette fjerne isødet en ny dimensjon av nærhet og tilhørighet; definert som et territorium hvor det norske flagg er kommet for å bli. Ekspedisjonens formål og profil måtte således fremfor alt fremstå som en bekreftelse på at det består en klar vilje til fortsatt, målrettet og forsterket norsk nærvær i Dronning Maud Land.²²

Noter

- 1 I tillegg til den omfattende dekning i de riksdekkende TV-kanalenes nyhetssendinger, skal nevnes reportasjene i *Aftenposten* 12. februar («Fjærmyk landing på isen») og 13. februar 2005 («Dronningen av Maud Land»), samt spesielt Eskil Engdals artikkel «Polarliv og røre» i *Dagens Næringsliv* 19. februar 2005.
- 2 Fremstillingen i dette og en del av de senere avsnitt er i noen grad basert på angjeldende

avsnitt i Odd Gunnar Skagestad, *Norsk polarpolitikk 1905–1974*, Dreyers forlag, Oslo 1975, jfr. spesielt s. 40–53 og s. 84–87 for nærmere kildehenvisninger.

- 3 *Ibid.*, s. 62.
- 4 Jfr. Joh. N. Tønnessen, *Den moderne hvalfangsts historie*, bd. 3, Sandefjord/Oslo 1969, s. 269–270.
- 5 *Tidens Tegn* 19. november 1929.
- 6 Jfr. også oppslagsordet «Bouvetøya» i Odd Gunnar Skagestad, *Norge på terskelen*, Oslo 2000, s. 74.
- 7 Odd-Bjørn Fure, *Norsk utenrikspolitikk historie*, bd. 3, *Mellomkrigstid 1920–1940*, Universitetsforlaget, Oslo 1996, s. 144.
- 8 For en nærmere beretning skal spesielt vises til Paul Røers kronikk «Da Norge tok land i Antarktis», *Aftenposten* 26. februar 2005. Enkelte av detaljene er likeledes beskrevet i Susan Barr, *Norway – A Consistent Polar Nation?*, Oslo 2003, s. 170.
- 9 Solomon Borisovitsj Slevitsj, *Ledjanøj materik segodnja i zavtra*, Gidrometeoizdat, Leningrad/Petrozavodsk 1968, s. 78; og S.V. Molodtsov, *Sovremennoe mezjdunarodno-pravovoe polozjenie Antarktiki*, Moskva 1954, s. 80.
- 10 Røer, *op.cit.*
- 11 Barr, *op.cit.*, s.170.
- 12 Skagestad, *Norsk polarpolitikk 1905–1974*, *op.cit.*, s. 53.
- 13 Røer, *op.cit.*
- 14 For en nærmere analyse av IGYs politiske konsekvenser vises til Odd Gunnar Skagestad, *Vitenskapelig utforskning som internasjonalt samarbeidsobjekt i polarområdene*, studie AA:S/1, Fridtjof Nansen-Stiftelsen på Pollhøgda, desember 1974, 40 sider.
- 15 Jfr. også Ulf Engh, *Antarktistraktaten – en ny type internasjonal organisasjon*, studie AA:P107, Fridtjof Nansen-Stiftelsen på Pollhøgda 1970, 10 sider.
- 16 Finn Bendiksy, «Hvor går grensen?», inserat i *Aftenposten* 2. mars 2005.
- 17 Dag Tangen, «Skjult norsk dagsorden i Antarktis?», inserat i *Aftenposten* 4. mars 2005.
- 18 Gustav Smedal, *Erhvervelse av statshøiher over polarområder*, Oslo 1930, s. 113–114.
- 19 Green Hackworth, *Digest of International Law*, Vol. 1, Washington 1940, s. 463 og s. 465.
- 20 Dvs. mellom meridianene 32° 04' 35" Ø. og 168° 49' 30" V., bortsett fra en strekning øst for Svalbard, hvor sektorlinjen mellom 74° og 81° N. skulle følge meridianen 35°Ø., i samsvar med de koordinater som nevnes i Svalbardtraktaten av 1920.
- 21 For en nærmere redegjørelse for og drøftelse av de respektive posisjoner vises til Odd Gunnar Skagestad, *De norske besittelser i Nord-Ishavet – En sikkerhetspolitisk analyse*, utred-

ning utført for FO/E i 1971, avgradert og friggitt mai 2004, spesielt s. 23–26.

- 22 Så enkelt måtte det rimeligvis fortone seg i februar 2005: Troll-stasjonen skulle etter planen feie all tvil til side om at Norge er villig til å satse på «sitt» areal i Antarktis. Mindre enn fem måneder senere skulle det imidlertid komme for en dag at satsingen har skjedd på et mangelfullt budsjettmessig grunnlag. I et presseoppslag 3. juli ble det hevdet at «prestisje-prosjektet i Antarktis» var blitt flere titalls millioner kroner dyrere enn beregnet. Det ble

fremholdt at ingen hadde oversikt over hvor stor kostnadssprekken ville bli, og Norsk Polarinstituttts nylitrådte direktør Jan-Gunnar Winther kunne fortelle at «Slik det nå ser ut, blir det ikke helårs drift på Troll» (*Aftenposten* 3. juli 2005). Om sakens videre konsekvenser for arten og omfanget av det norske nærvær i Antarktis, kan man i skrivende stund neppe trekke noen utsagnskraftige konklusjoner ut over slike som måtte kunne utledes av munnhullet «Siste ord er ikke sagt».

UNIVERSITETSFORLAGET

Liv Mykland

Håndbok for brukere av statsarkivene

De åtte statsarkivene oppbevarer til sammen omkring 90 000 meter arkiver. Med denne boken har publikum fått et etterlengtet oppslagsverk som gjør det lettere å nyttegjøre seg dette kildematerialet.

Boken omhandler arkiver fra statsforvaltningen fra 1600 til 1990-årene og arkiver fra fylkeskommunal virksomhet 1837-1975. Den beskriver hvilket arkivmateriale som finnes i statsarkivene, hvilken administrativ sammenheng det er skapt i, og hvordan man finner fram i det.

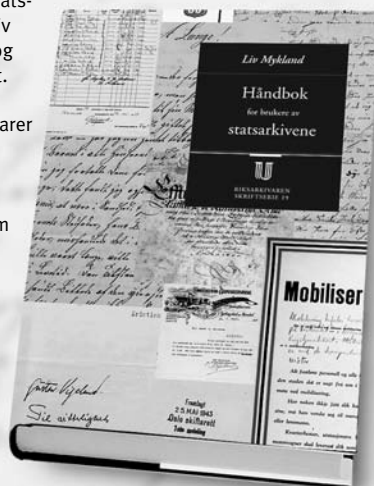
De åtte statsarkivene oppbevarer til sammen omkring 90 000 meter arkiver. Med denne boken har publikum fått et etterlengtet oppslagsverk som gjør det lettere å nyttegjøre seg dette kildematerialet.

Dette er bok nr 19 i Riksarkivarens skriftserie.

- ISBN 8215006868
- Pris kr 399,-

www.universitetsforlaget.no

Boken kan kjøpes i nærmeste bokhandel eller via forlagets internettside